

TARİHSEL PERSPEKTİFTEN ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ

Seda Özalkan

İNSAMER

İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Özalkan, Seda, “Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği”, İNSAMER, Ocak 2018.

 Araştırma 56

Millet kavramının tanımı milliyetçilik düşüncesini etkileyeceği için önem arz eder. Her ne kadar millet ve milliyet kavramlarının genel kabul görmüş bir tanımı olmasa da millet kavramı “aynı coğrafyada yaşamış, aynı kültür ve aynı tarihe sahip, aynı dili, dini, ırkı paylaşan topluluk” olarak genelleştirilebilir. Milliyet ise bu topluluğa ait olma bilincidir. Kâğıt üzerinde net çizgilerle belirlenen millet kavramı, pratikte bu kadar net çizgilere sahip değildir. Bu bağlamda İngiliz-Fransız ve Alman millet anlayışları göze çarpar. İngiliz-Fransız anlayışı, millet kavramını devletten ayrı düşünmez ve milletin devlet tarafından yaratıldığını savunur. Çünkü İngiltere ve Fransa etnik ve dilsel olarak homojen olmayan köklü devletlerdir. Alman anlayışına göre ise, milletler kültürel yapılardır ve

devletlerden bağımsız var olagelmüşlerdir. Çünkü Almanlar 1871’e kadar tek bir devlet çatısı altında birleşmemişlerdir. Bu anlamda birlik halinde bir devlete sahip olamayan Araplar, kendi millî kimliğini yalnızca Almanlar gibi kültürel otantikliğe vurgu yaparak ileri sürebilirdi.¹ Aynı zamanda Batı’dakinin aksine mezhep, bölgecilik ve aşiretçilik gibi alt-kültür dinamiklerinin çok derin olduğu Arap dünyasında milliyetçi talepler yukarıdan aşağıya (*top-down*) doğru gerçekleşmiştir. Halkın temelde böyle bir talebi olmamış, milliyetçi duygular İslam ve alt-kültür dinamiklerinin önüne kısa süreliğine, zar zor geçebilmiştir.

Arap entelektüeller içinde mutlak bir millet tanımı yapılmamış olmakla beraber millet kavramının yerine “kavmiye” kavramı kullanılmaktadır. Arap

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

milliyetçiliğinde iki en önemli unsur olarak ortak din ve dil gösterilebilir. Arapça konuşan halklar kendilerini farklı alt-kimlikler (Iraklı, Sünni vb.) ile tanımlasalar da aynı kültüre ait hissetmişler ve Arapça dilinin ve İslam'ın oluşturduğu Araplık çatısı altında alt-kimlikler marjinal kalmıştır.

Arap milliyetçiliğinin ilk ne zaman ortaya çıktığı bahsinde üzerinde itilaf edilmiş mutlak bir tarih yoktur. Lakin köklerinin 19. asırda bir dönemde olduğu ayrıca kanıtlanmayı gerektirmeyecek kadar açıktır. Arap milliyetçiliğini ortaya çıkaran âmil George Antonius'a² göre Amerikan ve Fransız Protestan misyonerleri, Sylvia G. Haim'e göre Vahhabilik³, C. Ernest Dawn⁴ ve Albert Hourani'ye⁵ göre İslami modernleşmeyi savunan Müslüman entelektüeller, Zeine N. Zeine'e⁶ göre Jön Türkler'in Türk milliyetçiliği politikalarıdır.

18. asırda gerçekleşen Fransız İhtilali'nin dünyaya ithal ettiği milliyetçilik düşüncesinin Arap toplumuna sirayeti, temelde Mısır, Suriye, Irak ve Lübnan üzerinden gerçekleşmiştir. Mısır'da 1798'de Napolyon'un işgalinden sonra yönetime gelen Kavalalı Mehmet Ali Paşa, gelişen ticari ilişkilere paralel olarak Avrupa'ya öğrenci göndermeye başlamıştır. Bu öğrenciler Batı zihniyeti ile eğitildikten sonra Arapların İslamiyet'ten önce de var olduğuna ve iki kavramın birbirinden ayrı şeyler olduğuna ikna edilmişlerdir. Bu öğrencilerden biri olan Rıfat el-Tahtavi, "vataniye" kavramını canlandıran önemli bir kişidir. Arap milliyetçiliğinin Mısır'daki kökenleri Tahtavi'nin önderi olduğu Mısır milliyetçiliği ve İslam modernizmi olarak belirmiştir. İslam modernizmi anlamında öne çıkan isim ise Cemaleddin el-Afgani'dir. Ona göre Batı karşısında geri kalmış Müslüman toplum, ancak İslami reformla ıslah edilebilirdi. Batı'dan ithal edilen düşüncelerin özellikle laik-milliyetçi

anlayışın kendilerini bölmek için olduğundan emin olan Afgani, İslam'ı en üst kimlik ve olması gereken tek bağ olarak görür. Bu anlamda Osmanlı egemenliğinden ayrılma taraftarı değildir. Afgani'yi takip eden diğer isimler ise Muhammed Abduh ve Raşid Rıza'dır. Rıza'da daha Arapçı bir eğilim göze çarpar. Rıza'ya göre, Türkler halifeliği Arapların elinden zorla alarak İslam'a zarar vermişlerdir; bu anlamda, Araplar İslam'ın gerçek sahipleridir. Bu yüzden dinî otorite tekrar Arapların eline geçmelidir.

Suriye'de ve Irak'ta ise Avrupa'nın kültürel nüfuzu, Fransız Cizvitler ve Amerikan Protestan misyonerlerin açtığı okullar yoluyla Hristiyan Araplar üzerinden bölgeye yayılmıştır. O dönemde yalnızca bir tohum olan Arap milliyetçiliği düşüncesinin Suriye'de köklenmesinin nedeni, Suriye valisi İbrahim Paşa'nın misyoner okullara izin vermesi ve yeni fikirleri teşvikiyle olmuştur. Suriyeli Abdülrahman el-Kevakibi Arapların etnik farklılığını farkındalıkla ortaya koyan önemli bir isimdir.

Bu dönemde Osmanlı egemenliğine karşı olmayan ümmetçi bir Arap düşüncesinden gittikçe ayrılıkçı ve Arapçı bir zemine kayış gerçekleşmiştir. Müslüman Arap entelektüellerin genel düşüncesi Osmanlı himayesi altında İslami bir uyanış gerçekleştirmek iken, Batılı okullarda eğitim görmüş Hristiyan Arapların düşüncesi ise ayrılıkçı idi. Çünkü onların sosyal durumları Müslüman halka kıyasla iyi değildi ve onlarla eşit konuma gelebilmek için dinî kimliğin ötesinde yeni bir üst kimlik yaratılarak Arapça konuşan halkların bir araya geldiği, Osmanlı'nın dışında, laik siyasal bir birimin yaratılmasını savunuyorlardı. Bu görüşü benimseyen Necib Azuri'dir. Ona göre Türkler, Araplara zarar vermiştir. Yeni kurulacak Arap

devleti, İngiltere ve Fransa gibi laik bir sultanlık olmalıdır. Nazif Yazıcı ve oğlu İbrahim Yazıcı da aynı görüşteki Hristiyan Araplardandır. Temel görüşleri ve hedefleri Müslüman, Hristiyan ve Arapça konuşan toplumların Osmanlı'ya karşı birleşmesi ve yeni laik bir Arap devleti kurmaktır. Lakin bu düşünceye sahip olanlar sadece bir avuç insandı dense abartılmış olmaz. Bu bağlamda onların bazı gizli ve açık cemiyetler içindeki rolleri de küçümsenmek istenmemektedir. Arap milliyetçiliğinin yayılmasında önemli rol alacak olan cemiyetlerden en önemlileri Suriye İlim Derneği, el-Kahtaniye, el-Fatat ve el-Ahd'dır. Bunların temel hedefi ise aslında bağımsızlıktan çok otonomi idi. Çünkü Balkanların Osmanlı içindeki durumundan daha özerk bir konumda olan Arap bölgeleri Osmanlı'nın merkezîleştirme çabalarına maruz kalmış ve buna tepki geliştirmiştir.

Sonuçta, Müslümanların İslam'ın yeri konusundaki endişeleri ve Hristiyanların çoğunluk içinde hiçbir yankı bulamayan düşünceleri arasında sıkışan Arap milliyetçiliğinin 19. asırda bir entelektüel yapı olarak filizlenmek bir yana belirginleştiği bile söylenemez.⁷

19. asırdaki Arap milliyetçiliği genel anlamda kültürel boyuttadır. Hareketin siyasallaşması ise 20. asrın başlarından itibaren gerçekleşecektir. Batılı fikirleri Osmanlı topraklarına getiren Jön Türkler'in ideoloji ve politikaları Arapların yabancılaşmasına yol açmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçi politikaları ile birleşerek Türk milliyetçiliği karşısında Arap milliyetçiliğini körüklemiştir. 1914-1916 dönemi, aslında Arapların Osmanlı Devleti'ne olan güveninin neredeyse hiç kalmadığı bir dönemdir; deyim yerindeyse Osmanlı Devleti çatısı altında Türk-Arap ilişkilerinde “uzatmalar oynanmaktadır.”⁸

İlk nüvelerinin Osmanlı Devleti'nin ümmetçi politikalarını önlemek için Batılı devletlerin yönlendirmeleriyle atıldığı Arap milliyetçiliği, Şerif Hüseyin olayının imgeleyebileceği, tabiri caizse Arapların Batı tarafından kandırılması olayı ile beraber anti-emperyalist bir boyut kazanmıştır. 1916'da gerçekleşen “Büyük Arap İsyanı” olarak adlandırılan isyan, Arap milliyetçiliği tarihinde ilk somut ayrılıkçı harekettir. İsyanın sebebi ise o dönemde Abdülhamit rejimine son verip iktidara gelen Jön Türklerin Türk milliyetçisi politikalarıyla İslam ve hilafetin tehlikeye girmesi olarak gösterilir. Lakin isyan karşısında halk isyanı desteklememiş ve Türk tarafını desteklemiştir. İlk milliyetçiler arasında cereyan eden, etnik bakımdan farklı olan Arapların siyasal bağımsızlık için mücadele etme ve İslami dayanışma uğruna etnik veya dil farklılığına dayalı bölünmeden uzak durarak Osmanlı çatısı altında kalma alternatiflerinden hangisini seçmesi gerektiğiyle ilgili tartışmaya, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin yıkılıp dağılmasından sonra artık gerek duyulmuyordu.⁹ Böylece, Arap milliyetçiliğinin siyasallaşma süreci başlamıştı.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölgenin Batılı güçlerce işgaliyle birlikte pan-Arap olarak nitelendirilebilecek ideoloji gelişmeye başlamıştır. Bu ideolojinin öncüsü de Satı el-Husri idi. Husri, laik bir milliyetçilik anlayışına sahiptir. Husri, Arap dili ve tarihinin peygamberden önce de zaten var olduğundan, Arap Hristiyanlarını da kapsadığı düşüncesinden hareketle İslam ümmeti kavramını Arap ümmeti kavramıyla değiştirmiştir. Zaten Batı'nın arzuladığı ayrışma için geliştirilecek milliyetçilik tanımı İslam çerçevesinde olamazdı. Çünkü İslam birleştirici unsurdu. Bu yüzden temel vurgu ayrılıkçı bir ideoloji olan ulusçuluk çizgisindeydi. “Batı karşısında İslam toplumunun

geldiği bu durum Osmanlı yüzündendir; çünkü Osmanlılar (temelde Türkler) İslam'a zarar verdiler" diyen Araplar, milliyete vurgu yapmaya başlamışlardır. Faysal dönemlerinde Suriye ve Irak'ta eğitim nazırlığı görevini üstlenen Husri'nin düşüncelerini uygulamaya koymak için yaptığı şey tarih öğretimidir. Bu bağlamda, mevcut nesle Arap milletine bağlılık duygusunu aşılamaştır. Kökleri tarihin derinliklerinde olduğu söylenen "Arap milleti" fikrinin öğrencilere aşılması ve/veya bu fikrin yeniden canlandırılması için tarih, bir araç olarak kullanılan "güdümlü bir ideoloji" idi.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasında siyasallaşan ve anti-emperyal mahiyete bürünen Arap milliyetçiliği fikri, fiiliyatta Arapların kendi aralarındaki mücadelelerinin önüne geçip birlik oluşturmalarını sağlayamamıştır. Bu bağlamda, yalnızca Filistin meselesi Arapları ortak hareket etme bânında birleştiren bir konu olmuştur. O dönemde artan Yahudi göçleri ve dış baskılar ile Filistin'de nüfus dengesi bozulmuştu. Bu da sadece Filistinlileri değil Arapları da etkileyen bir durumdu. Çünkü kurulabilecek bir İsrail devletinin yavaş yavaş bağımsızlıklarını elde etmeye başlayan Arap dünyasındaki devletleri sosyal, ekonomik ve siyasi olarak olumsuz yönde etkilemesi kuvvetle muhtemeldi. 1936-1939'daki Filistin'deki Arap isyanı ile Arap uyanışı gerçekleşmiştir denebilir. Bu isyan, ayrı ayrı devletlerdeki Arapların yüreklerini birleştirmiş ve ilk defa tek bir millet gibi hareket etmelerine olanak vermiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap kimliği anti-emperyalizm, İsrail karşıtlığı ve siyasi rejimlerin inşası gibi unsurlar üzerine inşa edilmiştir. 1940'lı yıllarda Arap milliyetçiliği düşüncesi büyük aşamalar kaydetmiştir. Sömürgecilik faaliyetlerine maruz kalan Ortadoğu ülkeleri, hem sömürgeci

Batı'nın tesirini uzaklaştırmak istemiş hem de ironik bir biçimde Batılılaşma ve modernleşmeyi geri kalmışlıklarına çözüm olarak görmüştür. 1945 yılında Mısır'ın önderliğinde Arap devletlerinin ilişkilerini güçlendirmeyi ve her devletin birbirlerinin bağımsızlık ve egemenliklerine saygı göstermeyi öngören Arap Ligi kurulmuştur. Her ne kadar Arap milliyetçiliğinin öngördüğü birleşmeye dair atılmış somut bir adım gibi gözükse de Lig'de bağımsızlık ve egemenliğin vurgulanmış olması, vataniye ve kavmiye arasındaki çatışmayı daha da kuvvetlendirmiş, kavmiyetçiliğe ket vurmuştur. Aynı zamanda Lig'in kurulması ile Mısır'ın Arap dünyasındaki muhtemel liderliği meşru bir zemine oturmuştur. Suriye'de ise Husri'nin düşüncelerini geliştiren Mişel Eflak'ın kurduğu milliyetçi sosyalist Baas Partisi bu yıllarda yükselişe geçmiştir. Yine bu dönemde Arap milliyetçiliği üzerinde önemli etkisi olan ilk Arap-İsrail çatışması gerçekleşmiştir. 1920 ve 1948 ilk Arap-İsrail Savaşı'na kadar olan dönemde anti-emperyalist eğilimleri olan Arap milliyetçiliği, 1948'den itibaren "devrimci" bir mahiyet kazanmıştır. 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasının hemen ertesi günü Arap devletleri İsrail'e saldırmış, lakin hezimete uğramışlardır. Bu savaşı başlatan Arap devletlerinin inisiyatifi her ne kadar Arap milliyetçiliğinin gücünü gösterse de savaşın sonucunda Arap milliyetçiliği büyük bir darbe almıştır. Mısır'da kavmiye-vataniye terazisi, vataniye tarafına doğru ağırlık kazanmış, devletlerin milliyetçilik duygularından ziyade kendi siyasal çıkarlarını önemsedikleri ortaya çıkmıştır. İsrail'in karşısında Arap devletlerinin ve yönetimlerinin güçsüzlüğü de gözler önüne serilmiştir. Kısa dönemde Arap milliyetçiliği üzerinde olumsuz etkilere neden olmasına rağmen Filistin Savaşı, Arap milliyetçiliğinin 1950'lerde coşkulu bir biçimde yeniden canlanmasında

ana katalizör olmuştur.¹⁰ Bu bağlamda, savaşta bozguna uğramalarının sebebini devlet idaresindeki yetersizliğe bağlayan bir grup genç subay, Cemal Abdül Nasır'ın liderliğinde örgütlenerek 23 Temmuz 1952'de yaptıkları darbeyle krallık yönetimini devirerek Mısır'ın idaresini ele almışlardır.¹¹ Bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan Ortadoğu ülkelerinde modernleşmenin ve ilerlemenin sorumluluğunu üzerine alan kesim ordu olmuştur. Birçok Arap devletinde milliyetçiliğin ilk somut göstergesi sayılabilecek hareketlenmeler ordu içinde başlamış, askerler millî endişelerle suçladıkları yönetimleri ele geçirmişlerdir. Batı dışındaki tüm dünyada, askerlerin benzer programlar çerçevesinde siyasete müdahale etmelerinin sebebi, dışa bağımlı eşitsiz yapıdır.¹² Askerler, halkı temsil etmediği açıkça ortada olan siyasal yapının köhnemesi karşısında, kendilerini halkın kadeiriyle özdeşleşmiş bulurlar ve bağımsızlık, ulusal kalkınma gibi taleplerin temsilcileri olurlar.¹³ Bu bağlamda Irak'ta 1958 ve Suriye'de 1963 yılında ordu askerî darbeyle yönetimi ele geçirmiştir ve Arap milliyetçiliği kültürel bir hareket olmaktan çıkıp siyasal bir ideolojiye dönüşmüştür.

Orduların yönetimi ele geçirmesinin sonuçları Arap milliyetçiliği bahsinde önemli bir dönüm noktasıdır. Başlangıçta vataniye anlayışı daha baskın olan Nasır, giderek kavmiyetçi politikalar izlemeye başlamıştır. Asvan Barajı projesini hayata geçirmek isteyen Nasır, Dünya Bankası'ndan kredi alamayınca Süveyş Kanalı'nı millîleştirerek buradan gelir sağlamayı hedeflemiştir. Bunun sonucunda İngiltere, Fransa ve İsrail, 1956'da Süveyş Savaşı'nı başlatmışlardır. ABD ve Sovyetler Birliği'nin müdahalesiyle ateşkes imzalanmıştır. Süveyş Savaşı aslında askerî bir mağlubiyetken Nasır açısından siyasal bir zafer olmuştur. İradesiyle Arap halklarının gözünde kahramana dönüşen

Nasır, Arap dünyasının lideri konumuna yükselmiştir. Arap milliyetçiliği de Süveyş Krizi'yle beraber büyük bir ivme kazanmıştır. Bu bağlamda, pan-Arabizm hayalleri kurmaya başlayan Nasır, tüm Arap devletlerinin ve Müslümanların federal bir yapı içinde birleşmelerini hedeflemiş, kendisini de bu yapının lideri olarak görmüştür. Batı'dan bağımsızlığını kazanan ve ülkesine özgürlük getiren Nasır, diğer Arap toplumlarına da örnek olmuş, onlar da bağımsızlık mücadelelerine başlamışlardır. Bu bağlamda ise Arap milliyetçiliği ve Nasırizm temel itici güç olmuştur.

Arap milliyetçiliğinin zirvesi olarak görülebilecek olay 1958 yılında gerçekleşmiştir. Nasır, pan-Arap idealini gerçekleştirmek için ilk adımını Suriye ile birleşerek "Birleşik Arap Cumhuriyeti"ni kurarak atmıştır. Lakin iki ülke arasındaki liderlik yarışı ve siyasal ve ekonomik yapıların uyuşmaması gibi sebeplerle birlik Suriye'nin çekilmesiyle 1961 yılında tarihe karışmıştır.

Bağımsızlık sonrası bu milliyetçilik hareketlerinin birçok farklı yaklaşımı olmasına rağmen çoğu rejim sosyalist ideolojiyi benimsemişti. Bu anlamda Arap milliyetçiliği konusunda en önemli birleştirici hareket yukarıda da bahsedilen Nasırizm ve Baasçılık olmuştur. 1950'lerin sonundan itibaren yükselişe geçen Baasçılık ideolojisi Irak ve Suriye'de benimsenmiştir. Ortadoğu'daki bütün Arap devletlerini tek bir Arap devleti çatısı altında birleştirmeyi amaçlayan Baas hareketi, sosyalist nitelikli araçları kullanarak sosyalist reformları gerçekleştirmek, sosyal farkları azaltmak, mülkiyeti sınırlamak, büyük üretim araçlarını millîleştirmek gibi ilkeleri savunmaktadır.¹⁴ Bu sayede dışarıda emperyalizmle savaşılacak, içeride de gelişme sağlanacaktı. Lakin yukarıda bahsedilen Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin içinde Mısır'ın lider konu-

muna yükselmesi Suriye tarafındaki Baasçıların işine gelmemiş ve bazı istifalar yaşanmıştır. Zaten 1961 yılında Suriye'nin ayrılmasıyla Birlik, tarihe karışmıştır. Bu başarısızlık yüzünden çok üzülen Nasır bu olayı Süveyş Krizi'ndeki saldırılardan daha tehlikeli olarak yorumlamıştır. Çünkü Arap milliyetçiliği ilk önemli darbesini yemiştir. İkinci önemli darbe de 1962'deki Yemen iç savaşı ile gelmiş, cumhuriyetçiler ve monarşi taraftarları olarak Arap devletleri bir anlamda ikiye bölünmüştür. Nasır'a göre krallık yönetimi pan-Arap ideallerin önündeki en büyük engeldir. Bu bağlamda monarşi taraftarlarına karşın cumhuriyetçilere destek veren Nasır, birçok Arap ülkesiyle karşı karşıya gelmiştir. Arap milliyetçiliğine üçüncü ve en ölümcül darbe ise 1967 yılında gelecektir.

İkinci Arap-İsrail Savaşı olan 1967'deki Altı Gün Savaşı Arap milliyetçiliği hususunda en keskin kırılma noktasıdır. Bu savaşta Arap devletlerini ağır bir yenilgiye uğratan İsrail, topraklarını üç kat genişletmiştir. İsrail'e toprak kaybeden Arap devletlerinin tek bir devlet çatısı altında birleşme hedefleri "önce vatan" söylemine dönüşmüş, kavmiye-vataniye tartışmasında ağırlık yeniden vataniye tarafına kaymıştır. Bu savaştan sonra birçok kesim tarafından Arap milliyetçiliği her şeyin suçlusu olarak görülmüş, İslam'ı terk etmenin cezasının çekildiği öne sürülmüştür. Aynı zamanda 1960'lardan sonra emperyalizmin bölgeden temizlenmesiyle Arap milliyetçiliğinin savaş verdiği "öteki" ortadan kalkmış, milliyetçilik duygusu kalplerde körelmeye başlamıştır. Şii ve Kürtler ise bir Sünni projesi olarak gördükleri Arap milliyetçiliğine zaten sıcak bakmamışlardır. Tüm bu faktörler Arap milliyetçiliği ve modernizme alternatif olarak İslami ideolojinin tüm boşlukları doldurmasına sebep olmuştur. Nasır'dan sonra Mısır'da iktidara gelen Enver Sedat, intikam duy-

guları ve liderlik sevdasıyla 1973 yılında İsrail'e yeniden savaş açmıştır. İsrail'in savaş alanlarındaki gücü belli olduktan sonra Sedat barış yapmaya razı olmuştur. Camp David anlaşmaları olarak bilinen bu uzlaşılı ile Mısır 1967'de kaybettiği toprakları İsrail'den geri alarak Arap dünyasındaki tüm prestijini kaybetmiş ve Arap milliyetçiliğinin hedefi olan tek bir çatı altında birleşme fikri, tarihin tozlu raflarına kaldırılmıştır. Kavmiye-vataniye tartışmasında kazanan yine vataniye olmuştur. Bu tarihten sonra 1979 İran İslam Devrimi'nin başarısı ile beraber popülerlik kazanan İslamcı ideolojinin karşısında Arap milliyetçiliğinin tek sembolü olarak kalan Baas hareketi de giderek tek adamcı, otoriter bir yapıya bürünmüştür. Bu bağlamda, Baas'ın lideri Saddam Hüseyin İran'a saldırarak bölgesel bir güç olmayı hedeflemiştir. Hedefine ulaşamayınca kaybettiklerini geri kazanabilmek için 1991'de bu kez Kuveyt'i işgal eden Hüseyin, burada da büyük bir darbe almıştır. Bu tarihten sonra ise pan-Arabizm liderliğine soyunan hiçbir devlet olmamıştır. Bu şekilde başarısızlıkla sonuçlanan Arap milliyetçiliği düşüncesi, İsrail karşısında giderek yerini İslami söyleme bırakmaya başlamıştır. Arap-İsrail ekseninden kayan ideolojik tutum, o dönemde giderek Siyonizm-İslam çatışmasına dönüşmüştür.

Kısacası, Arap ulus-devleti ideali, Arap milliyetçisi Kral Faysal ve eğitim nazırı Satı el-Husri liderliğinde Irak'ta kurulmaya başlanmış, Nasırizm olarak Mısır'da doruk noktasına ulaşmış ve yine Irak'ta Saddam Hüseyin'in son çabalarıyla son bulmuştur. Böylelikle Ortadoğu'da milliyetçi siyasi söylem ve eylemden, İslam dinini referans alan siyasete doğru uzun vadeli ideolojik bir dönüşüm başlamıştır.

Sonnotlar

- ¹ Adid Daviřa, *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluđa*, çev. Lütfi Yalçın, 2004, s. 58.
- ² bk. George Antonius, “The Arab Awakening”, *The Story of the Arab National Movement*, 1979.
- ³ bk. Sylvia G. Haim, *Arab Nationalism: An Anthology*, 1976.
- ⁴ bk. C. Ernest Dawn, “From Ottomanism to Arabism”, *Essays on the Origins of Arab Nationalism*, 1973.
- ⁵ bk. Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 2013.
- ⁶ bk. Zeine N. Zeine, *Arap Milliyetçiliği*, çev. Kemal Kahraman, 1989.
- ⁷ Daviřa, s. 24.
- ⁸ Ali Bilgenođlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, 2007, s. 18.
- ⁹ Daviřa, s. 36.
- ¹⁰ Daviřa, s.120.
- ¹¹ Erhan Cifci, “Arap, Yahudi ve Fars Milliyetçiliklerinin Ortadoğu Sorununa Etkileri-1”, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=270 (11.01.2015).
- ¹² Nur Arslan, “Arap Milliyetçiliği ve Üçüncü Dünyacılık”, *İleri Dergisi*, 24, 2005.
- ¹³ Arslan.
- ¹⁴ Mehmet Atay, “Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine”, *Avrasya Dosyası VI*, 1, 2000, s. 131.

Kaynakça

- Antonius, G., *The Story of the Arab National Movement*, New York, 1979.
- Arslan, N., “Arap Milliyetçiliği ve Üçüncü Dünyacılık”, *İleri Dergisi*, 24, 2005.
- Atay, M., “Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine”, *Avrasya Dosyası VI*, 1, 2000.
- Bilgenođlu, A., *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007.
- Cifci, E., “Arap, Yahudi ve Fars Milliyetçiliklerinin Ortadoğu Sorununa Etkileri”, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=270
- Daviřa, A., *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluđa*, çev. Lütfi Yalçın, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004.
- Dawn, C., E., *Essays on the Origins of Arab Nationalism*, Urbana: University of Illinois Press, 1973.
- Haim, S., G., *Arab Nationalism: An Anthology*, London: University of California Press, 1976.
- Hourani, A., *Arap Halkları Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Zeine, Z., N., *Arap Milliyetçiliği*, çev. Kemal Kahraman, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1989.